

Skloňování

2. část

Skloňování adjektiv

- přídavná jména měla ve stsl. ještě skloňování jmenné, ale starý indoevropský systém jmenné deklinace adjektiv už nebyl úplný
- dobře byla zachována adjektiva **o-/a-kmenová** a **jo-/ja-kmenová** i adjektiva s kmenotvornou příponou **-ьjo-/-ьja-**. Z ostatních typů se zachovalo několik adjektiv **i-kmenových**, ale jen v ustrnulém nominativním tvaru
- adjektiva **o-/a-kmenová** se skloňovala stejně jako substantiva **добръ** jako **рабъ**, **добра** jako **жена**, **добро** jako **лѣто**
- k **tvrdým adjektivním o-/a-kmenům** patřila také adjektiva s **významem přivlastňovacím** tvořená příponami **-овъ, ова, ово** a **инъ, ina, ino**, např. **Isusovъ, Isusova, Isusovo, Mariinъ, Mariina, Mariino**
jo-kmenová adjektiva typu пѣшъ, пѣша, пѣшѣ - patřila k nim též přivlastňovací adjektiva typu **господиѣнъ, gospodinja, gospodinje** (pánův)

Stupňování adjektiv

komperativ se tvořil dvojím způsobem:

1. kratší typ – sufix se připojoval přímo ke kmeni (-í, -'ší, -'še)
2. delší typ - komparativní sufix se k adjektivnímu kmeni připojoval **nepřímo** (-ějí, -ější, -ějše), tento typ byl běžnější než první

stupňovala se také adverbia původu adjektivního, komparativ se tvořil podle obojího typu:

1. kratší : prežde (dříve), posležde (později)
2. delší: dobřeje (lépe), pozděje (později)

Skloňování zájmenné

A) Skloňování zájmen bezrodých

1.osoba – azъ / jáz	pl. my
2. osoba - ty	pl. vy

- původní zájmeno azъ / jáz - v ostatních pádech má tvary od základu: men-/mъn-.
- zájmeno 2. osoby singuláru ty a osobní zvrtné zájmeno se mají stejné pádové koncovky jako zájmeno 1. osoby.
- zájmeno zvrtné nemá tvar pro nominativ
- zájmena 1. a 2. osoby plurálu my, vy mají rovněž koncovky společné

Přehled skloňování

Singulár				Plurál	
1.	azъ / jáz	ty	-	my	vy
2.	mene	tebe	sebe	nasъ	vasъ
3.	m <u>ě</u> ně	tebě	sebě	namъ	vamъ
	mi	ti	si		
4.	mę	tę	sę	ny	vy
6.	m <u>ě</u> ně	tebě	sebě	nasъ	vasъ
7.	m <u>ь</u> no	tobo-	sobo-	namí	vamí

B) skloňování zájmen rodových

1) zájmena (тъ, та, то, онъ, она, оно, самъ, сама, само)

2) zájmeno (къто)

3) zájmeno (něкъто)

4) zájmena (jakъ, jaka, jako, takъ, taka, tako...)

- **kromě vlastních zájmen měly skloňování zájmenné také základní číslovky jedinъ, jedina, jedino a дѣна, дѣнѣ**

Vzor měkkého (jo-/ja-kmenového) skloňování zájmen

- zájmeno *jь, *ja, *je

	maskulinum	femininum	neutrum
1.p	*jь	*ja	*je
2.p	jego	jeje	jego
3.p	jemu	jeji	jemu
4.p	jь	jə	jь
ь.p	jemь	jeji	jemь
ъ.p	jimь	jejə	jimь

K tomuto typu ještě patřila:

- zájmena přivlastňovací (*mojь, moja, moje, vašь, vaša, vaše...*)
- číslovky druhové (*obojь...*)
- tázací zájmeno *čьjь*
- ukazovací zájmeno *sicь*

Skloňování složené

- složená deklinace se vyskytuje hlavně u adjektiv
- je vývojově mladší než deklinace jmenná a zájmenná
- kromě jazyků slovanských mají složené skloňování jazyky baltské a jazyky skupiny árské, které patří rovněž k jazykům satemovým
- významem a syntakticky se baltské a slovanské skloňování složené podobá řeckému adjektivu se členem, tj. se zájmenem ukazovacím v platnosti členu
- i v současném běžném mluveném jazyce je časté užívání ukazovacího zájmena “ten”, např:
Ten černý! - Přejete si **ten** hnědý svetr? - Dejte mi raději **ten** modrý.

- ve stsl. biblických a liturgických překladech z řeckých originálů odpovídá složený tvar adjektiva vždy řeckému adjektivu se členem
- rozdíl oproti řečtině je ve způsobu kladení zájmena
- v psl. i v jazycích baltských se zájmeno ***jъ, *ja, *je** kladlo **za přídavné jméno**.
- během dalšího hláskoslovného vývoje **splývaly koncovky jmenných tvarů** a tvary postpozitivního zájmena, takže původní forma je již ve stsl. patrná málokde
- všechny pády však nevznikaly prostým složením obou komponent, někde je první část složeného tvaru pouhý adjektivní základ

Složené skloňování bylo - stejně jako jmenné – bylo jednak tvrdé, jednak měkké:

Vzor adj. tvrdých

	maskulinum	femininum	neutrum
1.	novъ jь	nova ja	novo je
	novy jь		
2.	nova jego	novy ję	nova jego
3.	novu jemu	nově ji	novu jemu
4.	novъ jь	novq jq	novo je
	novy jь		
6.	nově jemь	nově ji	nově jemь
7.	novy jimь	novo jq	novy jimь

- složené skloňování měly také **přechodníky přítomné a přechodníky minulé**
- tyto tvary se skloňovaly podle **měkkého vzoru složeného skloňování**
- **tázací zájmeno kotoryjъ, которaja, kotoroje mělo pouze složené skloňování**
- rovněž některé číslovky mají složené skloňování - především **číslovky řadové (drugaja, drugoje, treťaja, tretěje...)**

Vzor ajd. měkkých

	maskulinum	femininum	neutrum
1.	pěšъ jь	pěša ja	pěša je
	pěši jь		
2.	pěša jego	pěšę ję	pěša jego
3.	pěšu jemu	pěšiji	pěšu jemu
4.	pěšъ jь		pěše je
	pěši jь	pěšǫ jǫ	
6.	pěši jimь	pěši ji	pěši jimь
7.	pěši jimь	pěša jǫ	pěši jimь

Časování

Prasovanské časování

-zachovává větší bohatství typů a tvarů:

1. slovesa **atematická** se od sloves **tematických** rozlišují zvláštními koncovkami
2. systém **tematických** sloves je diferencovanější než dnes
3. zachování některých tvarů, které v pozdějším vývoji slovanských jazyků vymizely:
  - **duál**
  - **jednoduché tvary minulého času**
  - **složený tvar pro vyjádření děje předcházejícího**
  - **větší počet slovesných tvarů neurčitých**

Tvoření slovesných tvarů

- tvořily se ok kmene **prézentního i infinitivního**
- dělení podle kmene prézentního na dvě skupiny:
  1. bez kmenotvorné přípony - **slovesa atematická** (5 sloves)
jesmь, věmь, damь, jamь, imamь
  2. s kmenotvornou příponou - **slovesa tematická** (všechna ostatní)

Třída	kmenotvorná přípona		Skupina	Vzory
	prézent. infinitiv.			
I.	-o-/-e-	∅ -a-	A B	nes-ɔ/nes-e-ši - -nes-ti zov-ɔ/zov-e-ši - zʙv-a-ti
II.	-no-/-ne-	-nɔ-	A (kořen na souhl.) B (kořen na samohl.)	dvig-nɔ/dvig-ne-ši- dvig-nɔ-ti mi-nɔ/mi-ne-ši mi-nɔ-ti
III.	-jo-/-je-	∅ -a-	A a) kořen na samohl. A b) kořen na soul. B a) kořen na	zna-jɔ/zna-je-ši-zna-ti žbň-jɔ/žbň-e-ši-žɛ-ti la-jɔ/la-je-ši-la-ja-ti plač-ɔ/plač-e-ši-plak-a-

Poznámky k tvoření jednotlivých slovesných tvarů

- slovesnými tvary se vyjadřovaly stejné mluvnické kategorie jako dnes:

1) osoba

2) číslo

3) způsob

4) slovesný rod

- mluvnické kategorie se vyjadřovaly obdobně jako dosud – tvary jednoduchými a složenými

Rozdíl ve vyjadřování kategorie času:

- minulý děj

1) vyjádřen tvary jednoduchými: aoristy a imperfektem

2) větší počet tvarů složených

- futurum

Vyjádření času:

1) tvary jednoduché určité

-prézens, imperativ, aoristy, imperfektum

2) tvary složené

-perfektum, plusquamperfektum, futurum, futurum exactum, kondicionál, pasívum opisné

Tvary určité jednoduché

1) čas přítomný = prézens

-koncovky jiné u sloves atematických x tematických

a) koncovky indikativu prézenta sloves atematických

osoba	singulár	plurál	duál	příklad		
				sing.	pl.	du.
1.	-mь	-mъ	-vě	damь	damъ	davě
2.	-si	-te	-ta	dasi	daste	dasta
3.	-stъ	-ętъ / -ętъ	-te	dastъ	dadętъ	daste

b) koncovky indikativu přezenta sloves tematických

Osoba	Singulár	Plurál	Duál	Sing.	Příklad	
					Pl.	Du.
1.	-ḡ	-me	-vě	nesḡ	neseme	nesevě
2.	-ši	-te	-ta	neseši	nesete	neseta
3.	-tḡ	-ḡtḡ	-te	nesetḡ	nesḡtḡ	nesete
		(tř. I. – III.)			proseḡtḡ	

2) Imperativ

- pračeské imperativní tvary zachovávají ještě velmi dobře stav praslovanský
- většinou se vykládá z indoevropského optativu
- tvořil se s příznakem **-oi**, vzniklý z kmenotvorné přípony **-o-** a z vlastního optativního formantu **-i-** v oslabeném stupni
- **-oi-** se měnilo v **-i-**, nebo v **-ě-**
- **-ě-** mají koncovky 1. a 2. os. plur. imperativu sloves I. a II. třídy (nesěтъ, nesěте, dvigněтъ, dvigněте) a 1. a 2. duálu (nesěvě, nesěта, dvigněvě, dvigněта)

- ve III. třídě, kde je kmenotvorná přípona jo-/-je-, se změnil formant^x -joj- přehláskou v^x -jej a dále v -i
- u sloves III. třídy je zakončení -imъ, -ite; -ivě, -ita, podobně je tomu tak i u sloves IV. třídy

2 typy tvoření imperativu:

První typ má koncovky:

2., 3. sg. -i; 1. pl. -ěmъ, 2. pl. -ěte;

1. du. -ěvě, 2. du. -ěta (slovesa I. a II.tř.)

Druhý typ má koncovky:

2., 3. sg. -i; 1. pl. -imъ, 2. pl. -ite;

1. du. -ivě, 2. du. -ita

Formant –i- a –ě- je původem dvojhláska, a proto před ním u sloves s kořenem zakončeným velárou nastala 2. palatalizace

Např. rekъ-rešti má tyto tvary imperativu; sloveso pomogъ – pomošti

Osob a	Singulár	Plurál	Duál
1.	–	ръсѣтъ	ръсѣвѣ
2.	ръси	ръсѣте	ръсѣта
3.	ръси	–	–
Osoba	Singulár	Plurál	Duál
1.	–	помодзѣтъ	помодзѣвѣ
2.	помодзи	помодзѣте	помодзѣта
3.	помодзи		

Jednoduché tvary minulého času

dvojí tvary pro vyjádření minulosti: aorist a imperfektum

aorist: asigmatický (silný) a sigmatický (slabší) kratší a delší.

	Singulár	Plurál	Duál
1.	-ѣ	-омъ	-ově
2.	-е	-(е) -те	-(е) -та
3.	-е	-ѡ	-(е) -та

Aorist asigmatický (silný)

- tento typ aoristu se tvořil v slovanských jazycích jen od sloves I. a II. třídy se základem souhláskovým

OSOBA	Singulár	Plurál	Duál
1.	nesъ	nesomъ	nesově
2.	nese	nesete	neseta
3.	nese	nesq	nesete

Aorist sigmatický (slabý) je častější, tvořil se z kmene infinitivního a byl dvojitý:

a. **kratší**

- formant -s- se připíná přímo k základu;
- k formantu -s- přistupují osobní koncovky přímo, bez další kmenotvorné přípony
- typické je pro tento druh aoristu dloužení koncové samohlásky e > ē > ě (věs_ь)
- k, g, ch > ve formantu -s- > -ch- rekḡ-reṣti (řící) - aorist I. řech_ь.
- ve 3. pl. těchto sloves je I. palatalizace: reṣe

OSOBA	Sg.	Pl.	Duál
1.	^{x)} věs _ь /z vĕd-som/	věsom _ь	věsově
2.	vede (vždy asigmat)	věste	věsta
3.	vede(vždy asigmat)	věse	věste

b. **delší** - mezi základ a formant -s- se vkládá kmenotvorná přípona -o-

	Singulár	Plurál	Duál
1.	nes-o-chъ	nesochomъ	nesochově
2.	(nese)	nesoste	nesosta
3.	(nese)	nesošę	nesoste

Imperfektum

- tvořilo se z kmene přítomných tematických sloves
- koncovky byly stejné jako u aoristu; jen v 2. a 3. osobě singularu zůstává formant -ch-; před koncovým -e nastává 1. palatalizace takže vzniká koncové -še
- kmenotvorná přípona byla -ě- nebo -a-

	Sg.	Pl.	Du.
1.	nesěachъ	nesěachomъ	nesěachově
2.	nesěaše	nesěašete	nesěašeta
3.	nesěaše	nesěachṛ	nesěašete

Imperfektum s kmenotvornou příponou -a-

	Sg.	Pl.	Du.
1.	znaachъ	znaachomъ	znaachově
2.	znaaše	znaašete	znaašeta
3.	znaaše	znaach <u>o</u>	znaašete

Plusquamperfektum

- tvořilo se z příčestí minulého významového slovesa a imperfekta slovesa pomocného
  - učenici jeho ošli běachō vъ gradъ
(Učedníci jeho odešli (byli odešli) do města)

příklady:

“каменьѣ върѣти имаѣ” “kamení bude volat”

“намѣ хоштеши сѣ javiti” “zjevíš se”

“dзвѣзды начьнотъ съ небесе padati” “hvězdy začnou padat s nebe”

Kondicionál

- vyjadřoval podmíněnost děje
- byl tvořený z přičestí minulého /l-ového/ slovesa významového a ze zvláštního tvaru pomocného slovesa byti

Tvary kondicionálu slovesa byti:

	Sg.	Pl.	Du.
1.	bimь	bimъ	bivě
2.	bi	biste	bista
3.	bi	bq /novotvar: bišę	biste

Příklad:

Gospodi, ašte bi bylъ съde, ne bi mojъ bratъ umrylъ.

“ Pane, kdybys tu byl, bratr můj nebyl by umřel.”

JMENNÉ TVARY SLOVESNÉ

patří sem infinitiv, supinum, participia

1) infinitiv:

- tvoří se koncovkou **-ti** připojovanou **k infinitnímu kmeni** sloves, např. nesti
- prasl. infinitiv **není pokračováním infinitivu indoevr.**, společné zakončení máme pouze s větví baltskou, od původu je to **patrně dativ slovesného substantiva** nebo nějaký útvar příslovečný
- v mnoha případech se ho používá stejně **jako v současné češtině**, ale vedle toho i v některých **zvláštních případech**: infinitiv s významem účelovým (“mající uši slyšeti=ten, kdo má uši k slyšení”); pomáhá futuru některých sloves

2) supinum:

- tvoří se koncovkou **-tь** připojenou k infinitivnímu kmeni slovesa, místo infinitivního **-i**
- od původu je to **patrně akuzativ slovesného substantiva**
- v stsl. se užívá se **slovesy s významem pohybu nebo vybídnutí k pohybu**, předmět rozvíjející **supinum je v genitivu** (je to tzv. genitiv supinový)
- v **stsl.** se běžně tvoří od sloves **dokonavých i nedokonavých**, v staré **češtině** jen od sloves **nedokonavých**
- v dalším vývoji bylo **vytlačeno infinitivem** nebo **vymizelo**

3) participia:

patří sem l-ové, m-ové, n-ové, t-ové, nt-ové, s-ové

A) ***l-ové*** (=činné, minulé) – participium **perfecti activi** se tvoří příponami –lъ, -la, -lo, -li, -ly, -la, (-la, -lě, -lě pro duál), připínají k infinit. kmeni

prasl. l-ová participia jsou **slovanský neologismus**, morfologicky jsou to **adjektiva o-kmenového a a-kmenového skloňování**, používá se pro vytvoření:

a) **perfekta** – s prázentem slovesa býti, př. přišel jsem – doslova “jsem přišlý”

b) **plusquamperfekta** – s minulými časy slovesa býti, př. přišel běch=byl jsem přišel

c) **futura II.** (exactum) – s budoucími tvary slovesa býti, vyjadřuje předčasnost v budoucnosti

d) **kondicionálu** – s podmiňovacími tvary slovesa býti, př. přišel bim=přišel bych, v současných slovanských jazycích prakticky neexistuje, náš kondicionál je tvořen **aoristovými tvary**

- B) *m-ové* (*přítomné trpné*) – participium **praesentis passivi** se tvoří příponami –mъ, -ma, -mo, které se připínají k přítomnému kmeni sloves; skloňuje se jako tvrdé adjektivum, specificky stsl. knižní novotvar
- C) *n-ové a t-ové* (*minulé trpné*) – participium **perfecti passivi** se tvoří příponami –тъ, -ta, -to, -нъ, -na, -no, -енъ, -ena, -eno; skloňuje se jako tvrdá adjektiva, tvoří opisné pasivum nebo samostatně jako přívlastky či doplňky, tvoří se od nich přídavná jména slovesná (ijo-kmeny neuter)
- D) *nt-ové* (*přítomné činné*) – **participium praesentis activi** se tvoří příponami -y, -ѡшти, -y
- E) *s-ové* (*minulé činné*) – **participium praeteriti activi** se tvoří příponami -ъ, -ѡši, -ѡ; -ѡ, -ѡši, -ѡ; -ѡѡ, -ѡѡši, -ѡѡše

participia nt-ová a s-ová jsou pokračovatelem stejně starých participií indoevropských, skloňují se jako měkká adjektiva, vyvinuly se z nich **činné přechodníky, zpřídavnělé přechodníky**

	staroslověština 1. os. sg. / Infin.	stará čeština 1. os. sg. / Infin.	nová čeština 3. os. sg. / Infin.
I.Aa	<i>vedŕ vesti pekŕ pešti mъrŕ mrěti pъnŕ pęti</i>	<i>vedu vésti peku péci mru mřieti pnu pieti mažu mazati</i>	<i>nese nésti bere bráti umře umříti peče péci maže mazati</i>
b	<i>plovŕ pluti berŕ bьrati zovŕ zъvati</i>	<i>plovu plúti beru bráti zovu zváti</i>	
II.A	<i>dvignŕ dvignŕti</i>	<i>tisknu tisknúti</i>	<i>tiskne tisknouti</i>
B	<i>minŕ minŕti</i>	<i>minu minúti</i>	<i>mine minouti začne začíti</i>
III.Aa	<i>kryjŕ kryti</i>	<i>kryju krýti</i>	<i>kryje krýti</i>
Ba	<i>kupujŕ kupovati</i>	<i>kupuju kupovati</i>	<i>kupuje kupovati</i>
IV.A	<i>prošŕ prositi</i>	<i>prošu prositi</i>	<i>prosí prositi</i>

CHARAKTERISTIKA SLOVNÍ ZÁSObY

- nové tvoření slov **kompozicí** (2 kořeny a 2 kmenotvorné přípony, 1 koncovka) a **derivací** (především sufixací), též obohacování **výpůjčkami** z jazyků germánských, íránských
- existence **ablautu**, kmenostupu: střídání hlásek v kmeni slova (nesu – přináším – nosím)
- rozšiřování i **sémantickými změnami**:
  - 1) rozšiřování a zužování významu (žito – žíti, strava, zúžení na druh obiloviny; zápasit – druh boje, kdy se drželi za pasy, tedy rozšířením významu)
  - 2) zhoršení významu; př. páchnout – cítit, vonět
  - 3) lidová etymologie – nesprávná analýza slova, př. z ruštiny bodrý pův. znamenalo čilý, bdělý, ale lidem to znělo jako dobrý, tj. smysl jako poctivý, dobrácký
  - 4) tabu – z polynézštiny “zákaz”, nechtěli něco vyslovit, báli se, že tím tu skutečnost vyvolají, že slovo má přímý vztah ke skutečnosti, např. medvěd – jedlík medu a ne ursus – nahrazení daného slova jiným